

ספרים חדשים בנושאי עתונות ותקשורת

בנות ירושלים המצויינות

מרדכי נאור

בעקבות ספרו של פנחס גרייבסקי **בנות ציון וירושלים**, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים תש"ס, 479 עמ'.

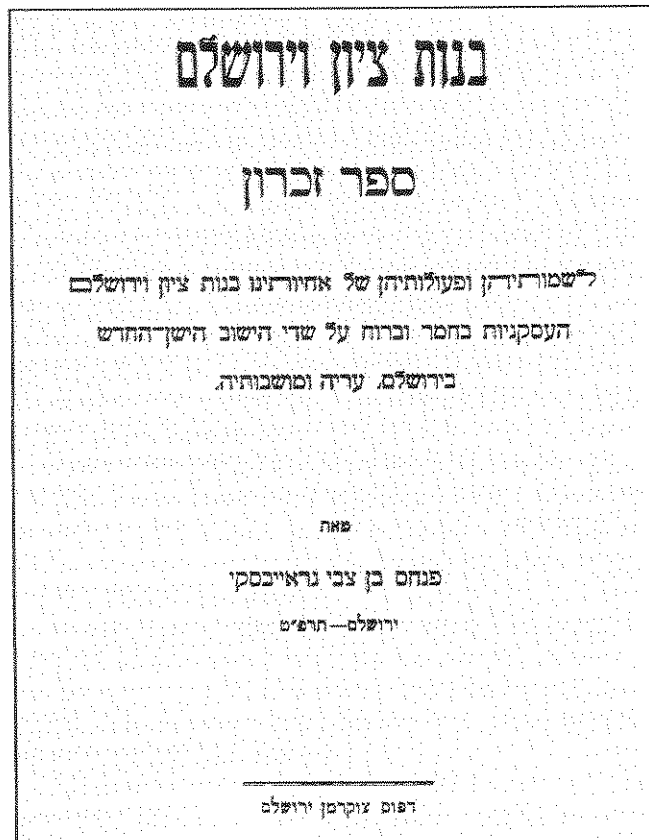
פנחס גרייבסקי (1873-1941) היה עסקן, סופר ועורך ירושלמי נודע בארבעת העשורים הראשונים של המאה הקודמת (המאה ה-20). הוא נודע במיוחד בעבודת האינטרס המרשימה שלו, שבמסגרתה הוציא לאור, בין השאר, את הסדרות "זכרון לחובבים הראשונים" ו"מגנזי ירושלים". תרומתו לתיעוד חיי ירושלים וארץ-ישראל רבה ביותר.

והנה מתברר, כי גרייבסקי הקדיש גם תשומת לב מרובה לנושא, שנחשב ל"מדורני" יותר מרוב הנושאים שבהם עסק. הכוונה למקומן של הנשים בתולדות היישוב. במהלך שנת 1929, וכן בחלק משנת 1932, הוא הוציא לאור כתב עת שנשא את השם "בנות ציון וירושלים" (8 החוברות הראשונות) ו"בנות ירושלים המצוינות" (חוברות 9 ו-10). רוב החוברות היו בהיקף של 24-36 עמודים, אך הראשונה בולטת בהיקפה – 120 עמודים. בספר שלפנינו כונסו כל החוברות, והובאו כנתינתן, עם מספר עמודים מצומצם של מבואות ומפתח מפורט. אף שרוב החומר מתייחס לנשות היישוב הישן, מדגיש גרייבסקי בראש כל אחת מהחוברות כי הן מוקדשות ל"שמותיהן ופעולותיהן של אחיותינו בנות ציון וירושלים, העסקניות בחמר וברוח על שדי הישוב הישן-חדש בירושלים, עריה ומושבותיה."

העיון בחוברות מספק לקורא מידע עשיר ורבגוני על נשות ירושלים וארץ-ישראל (במידה מצומצמת יותר), יהודיות כולן, רובן אשכנזיות ומיעוטן מזרחיות במחצית השנייה של המאה ה-19 ובשליש הראשון של המאה העשרים. הקו המנחה את עורך החוברות, כמנהג הימים ההם, היא תרומתה של האשה למשפחתה ולקהילה ושמידה על ערכי הדת והמסורת. מסופר בהן בהרחבה יתרה על נשים טובות, שסייעו לעניים ולחולים, שנתנו צדקה בסתר, ועזרו לבעליהן בעבודותיהם ובקיום המשפחה. חלקן הגדול נמנו עם האליטה של התורה הירושלמית דאז, אך פה ושם מבצצות בין השורות גם נשים פשוטות, כמו כובסת או סנדלרית. מקצת החומר מוקדש לנשים יהודיות ראיות-לציון בארצות חוץ, בדרך כלל בהקשר של הצטיינות מיוחדת או תרומה לקהילה ולעם. כן קיים בחוברות ניסיון להבליט את פועלן של הנשים, לרבות בתחומים מפתיעים. כך לדוגמה, בחוברת 10 מובאת פרשיה מהמאה ה-19, שכתרתה "תלמוד בבלי כתוב בידי אשה חכמה". אולם רוב החומר מעלה על גס נשים עסקניות. לעתים אפשר למצוא בין השורות רמזים לנושא שיוויון האשה. כך ברשימת הספד לרחל לאה ברנט, אשת זרח ברנט, איש רב-פעלים בתולדות ארץ-ישראל (בין השאר, ממקימי פתח תקווה ומייסד השכונה נוה שלום ביפו), מובא ציטוט מפי ברנט: "הנני אומר בזה לכל אלה שכבודני והוקירו את פעולתי: שלי - שלה! לולא היתה לי רעיתי רחל לאה בעזרתי, לא יכלתי

לבצע את כל תכנותי."

בדרך כלל כתב גרייבסקי – או הביא חומרים שליט ממקורות שונים – על נשים לאחר פטירתן, תוך הדגשת תרומותיהן בחומר וברוח. אולם לא תמיד. פה ושם מבצצות רשימות מובאים קטעים על נשים בנות הזמן, בירושלים, בתל-אביב ובמושבות. כך למשל כתב המשורר יעקב רמון בחוברת 7 על שלוש משוררות ששמן רחל – רחל רייז הירושלמית, רחל ראב הפתח תקואית, ורחל (בלובשטיין, אך הוא לא ציין את שם משפחתה), שמכל השלוש נותרה יותר בזכרון הספרותי. אותה הגדיר רמון ב-1929 (שנתיים לפני מותה): "בת המודות השירה... עצמית ומקורית עוד יותר מאשר משוררות אחרות." נראה שגרייבסקי חיפש כל דרך להדגיש את חלקן של הנשים במסורת, בהווה ובכל תחום אפשרי. הוא הביא בכמה המשכים בחוברותיו שמות של נשים

ידועות בתנ"ך ופרטים עליהן, במעין "מי ומי" מקראי; ובענייני הזמן, בחוברת מיוחדת שהקדיש למאורעות תרפ"ט-1929, כתב על כל אחת מהנשים שנרצחו בירושלים, מוצא, חברון, צפת, חיפה ותל אביב - בסך הכל 25 נשים, תוך אזכור - באותיות קטנות יותר - של גברים בני משפחה שנרצחו אף הם. בחוברת הראשונה כתב גרייבסקי את ה"אני מאמין" שלו בהוצאת "בנות ציון וירושלים":

בת קול צנועית יוצאת מ"בית יעקב"... למה לא ידובר גם באחותינו העסקניות בציון וירושלים, בעריה ומושבותיה? ...

ובבואו להתום חוברת זו, הסביר את שיטת עבודתו ואפשר גם את תרומתו לעתיד לבוא: ... אני מהפח במטמונות, משתדל לרדת לעומקי תהום הנשיה בכדי להוציא משם את המרגליות הנמצאות. וכל מה שאני מוצא, בין ישנה ובין חדשה, אם רק היא בבחינת פנינה, אני ממחר ותורו אותה במחרות, בכדי לשמור עליה מפני הכליון הלילה, ואני בעבודתי בבחינת הוטף ומכין חמר - ולפי דעתי חמר בעל ערך רב - להיסטוריון שיבוא לתת צורה ולהעמיד במקומו בספר ההסטוריה של הפנינות הנ"ל.

לא כל הנשים שאליהן פנה העורך, הסכימו שיכתוב עליהן. הנרייטה סולד, חברת ההנהלה הציונית, כתבה לו בדצמבר 1928, שהיא מודה לו על פנייתו (גרייבסקי ביקש למרסם את קורותיה), אולם "לצער הרב אין דעתי ושעתי פנויות כעת לשם עבודה כזאת, ואליבא דאמת איני רואה לעצמי גם צורך וחשיבות מיוחדים בכך".

היינה כעתונאי

על ספרו של יגאל לוסין, היינה - החיים הכפולים, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 2000, 502 עמ'.

יש להניח כי מי שישאל ישראלי משכיל מצוי (וקרוב לוודאי שגם משכיל במדינות רבות אחרות) במה גודע בן גרמניה היינריך היינה, איש המאה ה-19, הוא יקבל תשובה שהיינה היה בראש וראשונה משורר.

וזה נכון, אך יגאל לוסין, בספרו רחב היריעה, מציג גם את פניו האחרים של היינה, בנוסף להיותו משורר גדול, ולענייננו ראוי להתרכז בפן העתונאי שלו, שכן בצד יצירתו הספרותית העשירה היה היינה גם עתונאי פורה, שכתבותיו ומאמריו ממלאים כרכים עבי-כרס.

היינה החל לפרסם רשימות עתונאיות בהיותו בן 25. לדעת אחד ממדרגמיו הישראליים, ד"ר יהודה אילוני, שנפטר לפני חודשים אחדים, הוא יכול להיחשב כאבי הפליטון המודרני. תפוקתו העתונאית היתה מדהימה - פליטונים, רשימות, מאמרים, דברי ביקורת ואף כרוניקות ממקומות שבהם ישב או עבר. אך בראש וראשונה חשוב להדגיש את סגנונו.

הוא תקף את מחברי המאמרים ה"כבדים", את הפילוסופים המקצועיים, ובכתב העת הצרפתי "רוויו דה די מונד" (סקירת שני העולמות) כתב כי דבריהם אולי עמוקים, אך בה במידה הם לא מובנים. "מה מועילים לעם אסמי התבואה הנעולים, כשאין לו מפתח לפותחם? העם רעב לידע ומודה לי על פרוסת לחם-הרוח שאני חולק עמו ביושר".

לוסין מספר לנו בהרחבה על היינה העתונאי, מאבקיו והישגיו. כך לדוגמה, הפיק "כתבנו בפריס" מספר הן על מעמדו של היינה בפריס, שבה התגורר

עשר חוברות בלבד הוציא גרייבסקי - ולא יסף. הסיבה להפסקת הפרסום היתה כלכלית.

ההכנסות לא הדביקו את ההוצאות, ועל אף מכתבי התחינה ששלח לאישים ולמוסדות, לרוב בצירוף החוברת האחרונה, לא נחלץ כמעט איש לעזרתו. בין השורות אפשר למצוא שרק המשורר ח.נ. ביאליק שאל אותו ושוב מדוע אינו שולח לו את החשבון.

בחוברת 9 כתב גרייבסקי בעמוד האחרון, בצד לו:

עמלתי, יגעתי, אספתי ופרסמתי: ורעתי ולא קצרתי. --- הקהל הנכבד משלם במכתבי ברכה, בתהלות ותשבחות - מיני מטבעות שאינן עוברות בשוק, המשורר אומר:

אל תרבו לפזר לי תהלות
במליצות נשגבות ומשלים -
כי מה-זה פורון במלות
במקום שם קמצנות בשקלים?

--- יצאה בת קול ואמרה: טוב לי שקל אחד מאלפי תהלות ותשבחות.

המביא לבית הדפוס, שמעון ברמץ, והוצאת יד יצחק בן-צבי, הגישו את חוברותיו של גרייבסקי בצורת ספר, והחיו חומר נעלם מן העין. מפתח (אינדקס) מפורט, בן קרוב ל-60 עמודים, מהווה כלי עזר חשוב לספר.

במשך 25 שנותיו האחרונות, ועל עבודתו העתונאית המגוונת, דומה שהעתונים וכתבי העת בצרפת התחרו ביניהם מי יפרסם את כתבותיו ויצירותיו בפרוזה, וכמוכן, הוא הרבה לשלוח מפר-עטו לעתונים בגרמניה.

לוסין מספר, כי גוסטב קולב, עורך ה"אוגסבורגר אגלמינה צייטונג" (העתון הכללי של אוגסבורג) ערך ביקור בפריס והזמין אצל היינה סדרה של כתבות - לאו-דווקא רשימות ומאמרים - על החיים בצרפת. כך היה היינה לכתב-חוץ, אלא שעד מהרה, כפי שמציין לוסין, "הוא תור לסורו - סורו של משקיף חד-עין, פולמוסן ואיפכא מסתברא." היינה, ככל הנראה, היה העתונאי הראשון - הרבה לפני מרקס - שדיווח לקורא הגרמני על בעיות חברתיות במערב התעשייתי העשיר. הוא תיאר את צמיחת הפרולטריון העירוני והזהיר מפני הפוטנציאל המהפכני שלו.

ברבים ממאמריו ורשימותיו מפרסם היה היינה ביקורת ביותר, ודומה שהוא לא חשש מאיש, גם לא משועי המדינה וראשיה. דוגמה טובה לכתבתו מהווים הדיווחים שלו מבירת צרפת בעת "עלילת דמשק" ב-1840. היינה, היהודי המומר, היה אחד העתונאים הראשונים שלהם כנמר למען היהודים שהואשמו בצורה כה מחפירה בדמשק, ושמקצתם שילמו על כך בחייהם. "זה היה קמפיין עתונאי מיוחד במינו, היינה השקיע בו את כל התלהבותו, אומץ-לבו וכשרונו הפולמוסי. לא היה בעת ההיא עתונאי שלהם בעזות כזו למען יהודים נרדפים", מציין לוסין, וראוי להוסיף, שכמעט כל היהודים באירופה בעת ההיא, התרחקו מהעניין כמו מאש.

היינה לא חשש אף מלהתעמת עם ראש ממשלת צרפת, תייר, פטרונו ומיטיבו, שסידר לו קצבת-קיום מקרן ממשלתית סודית. הוא תיאר בעוצנות

ומצא דרכים לעקפם. כמקובל בימים ההם, את מאמריו וכתבותיו ב"עתון הכללי של אוגסבורג" שנחשב למוביל בגרמניה, פרסם בעילום שם. עם זאת המערכת הוסיפה בסופם רמז ברור: מגן דוד. לא אחת היו כתבותיו ביקורתיות מדי והמערכת סירבה להדפיסן.

על דרך כתיבתו של היינה העתונאי כותב לוסין:

הוא לא היה עתונאי-חדשות במובן המקובל בימינו. סגנונו היה אישי מאוד, מסולסל ומפולפל, שופע חן והומור, פולמוס ושאר רוח. במושגי היום ניתן לכנותו "בעל טור", ואת סגנונו לסווג בקטגוריה של "ניו-ג'ורנליזם"... למאמריו של היינה, שבהם הביא מיפיותה של צרפת לעתונות אשכנז, היתה השפעה עצומה, גם בתוכן וגם בסגנון, על דורות של סופרים ועתונאים גרמנים.

היינה בפריס, 1838

מן האמור לעיל, והדבר מודגש בספרו של לוסין, עולה כי היינה יכול להימנות עם ראשוני העתונאים היהודים, לצדם של מרדכי עמנואל נח בארצות הברית, ולודוויג ברנה בגרמניה.

אולם בניגוד לשניים אלה, היינה עסק גם בדיווח חדשותי ממש, ושלה כתבות על אירועים אקטואליים. לספרו "לוטציה" (כשמה

של פריס בתקופה הרומאית, ספר שבו ריכז את כתבותיו העתונאיות, 1854), נתן כותרת משנה: "ידיעות על פוליטיקה, על אמנות ועל אורח חיו של העם". לוסין סבור, כי ראוי לראות בהיינה את העתונאי היהודי המודרני הראשון, ואולם, תהא זו טעות לשים דגש רק על עבודתו העתונאית של היינה, ולוסיין בספרו גוהר מלעשות זאת. מה אם כן היה היינה? משורר, סופר, עתונאי, מתקן חברתי, אחד מראשוני התנועה הלאומית היהודית המישיים שנה לפני הרצל, ואולי במידה רבה בליין פריסאי? תשובתו של לוסין: "הגגיוס היוצר של היינה הוא כה עשיר, רב-אנפין, חופשי, חמקמק, מגביה-עוף, חובק-עולם, שכל הנסיונות להדביק לו תווית כלשהי לא צלחו."

"היינה - החיים הכפולים" הוא ספר מרתק, המחבר מוליך את הקורא בדרכי חיי התוססים של אחד היוצרים הגדולים ביותר של העת החדשה. נראה שלוסין צלל לים הזה של היינה ויצירתו, שעליהם נכתבו כבר אלפי מחקרים וספרים, והצלית - למרות שחלפו יותר מ-200 שנה מהולדתו וקרוב ל-160 שנה מיום מותו של היינה - להוציא מתחת ידו ביוגרפיה נוספת, שיש בה מן העניין והחדוש.

בכתבות ששלח לגרמניה, את התלהבות הצרפתים וממשלתם לצאת להרפתקה צבאית במזרח, נגד אנגליה ואוסטריה, כדי לסייע למצרים של מוחמד עלי. על תייר, היסטוריון בהשכלתו, שכתב על נפוליון עד לפני היותו קיסר, אמר היינה: "אולי אסון הוא שלא נלווה ברוחו עמו גם במערכה הרוסית ובנסיגה הגדולה. אילו הגיע האדון תייר בספרו עד ווטרלו, אפשר היה להטו המלחמתי מצטנן במקצת..."

ל"עלילת דמשק" ולמעורבות העמוקה שלו בעניין היתה השפעה גם כתיבתו הספרותית של היינה – מציין לוסין, יצירה מוקדמת שלו, "הרבי מבכרך", שנכתבה ב-1825 והיתה ספונה במגירה 15 שנה, פורסמה על ידי היינה באותה שנה (1840). לוסין סבור כי העלילה הנואלת גרמה להופעתם של הניצנים הראשונים של התודעה הלאומית היהודית, ו"הרבי מבכרך" מבטא יהדות מסוג חדש, "חופשית, חילונית, אנטיזוה לכל הלכי הרוח של יהדות זמנו."

היינה היה מיווד עם גדולי פריס וצרפת – כאמור, מראש הממשלה ומטה, דרך ברונים ואצילים, כדוגמת הברון ג'יימס יעקב דה-רוטשילד (אבי "הנדיב הידוע"

שלנו. על שמו זכרון יעקב) ואשתו בטי (בתיה. מזכרת בתיה, כנ"ל). סופרים, אמנים, שחקנים, מלחינים, ורבים מבין האורחים החשובים מחוץ-לארץ שפקדו את פריס. הם נהנו מתברתו, אם כי לעתים כתב עליהם דברים קשים, והוא זכה להסתופף בטרקליניהם, הוזמן להצגות בכורה והיה אורח רצוי ברוב המקומות הנחשבים. שם שמע על פגישות ואירועים, ששימשו אותו לא מעט בכתבותיו העתונאיות. בפריס פגש באנשים שלימים נודעו בעולם כולו, כדוגמת פגניני, רוסיני, קרל מרקס וריכרד וגנר. אף שנחשב ליוצר גרמני, את רוב חייו הבוגרים עשה בפריס, וכפי שמציין לוסין, יש הרואים אותו עד היום כמשורר צרפתי הכותב גרמנית.

היינה לא היה מסכים להגדרה זו. ככל שהעריץ את צרפת, ולזל בשירתה, שאותה הגדיר "מים פושרים בתרוזים". לוסין, שדומה כי בעקבות מחקרו המעמיק על היינה, לו הקדיש שנים, מכיר כמעט יותר מכל אדם אחר, מספר כי בשנותיו האחרונות התחרט היינה על ביקורתו הקודמת וכתב: "עוולה עשיתי כל ימי לשיירה הצרפתית, שהיתה לזרא לי מימי נעורי...". אולם בגישת האיפכא מסתברא המקובלת עליו, לא עבר זמן רב והוא כתב: "נכון הייתי לתת את נפשי על צרפת, אבל לעשות חרוזים צרפתים - חס וחלילה!" לוסין גם מספר על מלחמותיו של היינה נגד הצנזורים בגרמניה, שניסו במשך הרבה שנים לצנזר את יצירותיו הספרותיות והעתונאיות והוא חיפש